

Nr 16.

Ankom till riksdagens kansli den 17 maj 1938 kl. $\frac{1}{2}$ 4 e. m.

*Konstitutionsutskottets utlåtande i anledning av väckta motioner
om förstärkt grundlagsskydd för vissa fundamentala
principer för det nuvarande samhället.*

Uti de likalydande, till konstitutionsutskottet hänvisade motionerna nr 128 i första kammaren av herr *Domö m. fl.* och nr 232 i andra kammaren av herr *Bagge m. fl.* hemställes, att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om utredning och förslag i syfte att i grundlag införa och bestämma några av det nuvarande samhällets fundamentala principer på sådant sätt, att dessa icke kunna åsidosättas utan en ändring av svensk grundlag. De principer, som därvid i första hand böra komma i fråga, äro: förenings-, församlings-, yttrande- och religionsfriheten samt den personliga äganderätten.

Beträffande motiveringen får utskottet hänvisa till motionerna.

Såsom bilaga är till utlåtandet fogad en inom utskottets kansli i anledning av motionerna gjord utredning angående bl. a. innebörden av § 16 regeringsformen, angående svensk lagstiftning m. m. berörande vissa medborgerliga fri- och rättigheter samt angående dessas reglering i utländsk konstitutionell rätt.

Ett för våra svenska grundlagar — och särskilt regeringsformen — karakteristiskt drag är elasticiteten. Grundlagarna hava hittills icke varit inriktade på att trygga det vid någon viss tidpunkt levande svenska samhällets »fundamentala principer», även om stadganden finnas, som beröra dessa. Inom författningens ram har det varit möjligt att anpassa lagstiftningen efter förändrade tids- och samhällsförhållanden. Utskottet håller före, att denna elasticitet också bör för framtiden bevaras och att följaktligen, om i grundlag vissa »fundamentala principer» skulle inskrivas, detta varken kan eller får förhindra att en successivt skeende faktisk omdaning i det allmänna rättsmedvetandet av de begrepp, till vilka dessa principer hänföra sig, omsättes i lagstiftning. Ändras det allmänna rättsmedvetandet här i någon viss punkt, så följer därav att ifrågavarande begrepp kan få ett annat innehåll i olika tider och att grundlagsskyddet då icke kan omfatta annat eller mera än det begrepp, som i grundlagen ursprungligen blivit definierat — grundlagsskyddet blir illusoriskt, om eller när ett dylikt begrepp ej längre har något underlag i verkligheten.

Därest det grundlagsskydd för »det nuvarande samhällets fundamentala principer», som motionärernas förslag åsyftar, skulle kunna vinnas genom införande i regeringsformen av vissa sådana principer, t. ex. i anslutning till eller omedelbart före § 86 (om tryckfriheten), kan en utredning härom vara

befogad. Inom utskottet hava skilda meningar uttalats angående såväl möjligheten som effektiviteten av dylika principstadganden i svensk grundlag. Utskottet vill för sin del betona, att grundlagens helgd icke ökas utan tvärtom kan undergrävas, om däri införas bestämmelser, vilka avses såsom garantier men så avfattas att de blott bliva platoniska uttalanden, dem lagstiftaren kan frestas att i särskilda fall mer eller mindre direkt skjuta åt sidan. Över Kungl. Maj:t med riksdagen finnes nämligen för närvarande ingen makt, som med generellt bindande verkan kan förklara en av dem samfällt stiftad lag vara ogiltig. Införandet av ett grundlagsstadgande, som förlänade högsta domstolen och regeringsrätten behörighet att avgiva dylika förklaringar, kan utskottet icke förorda.

Utskottet vill vidare framhålla vikten av att åt grundlagsändringar icke givas sådan karaktär att de förhindra eller försvåra möjligheten av effektivt skydd gentemot sådana krafter, som med våldsmedel vilja omdana statsskicket.

Motionärerna hava icke åsyftat att göra någon fullständig uppräknig av alla de fundamentala principer, som äro värdefulla tillgångar för den mänskliga samvaron inom ett kultur- och rättssamhälle. Utskottet vill sålunda erinra om att rätten till arbete och försörjning för medborgarna måste anses som en lika viktig princip, som till exempel den om äganderätten. Därest en utredning skall komma till stånd, bör denna förty omfatta jämväl andra fundamentala principer än dem, som direkt beröras i motionerna.

Av de medborgerliga fri- och rättigheterna är tryckfriheten i vårt land mera än i något annat land erkänd genom grundlagsbestämmelser. Den personliga äganderätten åtnjuter genom bestämmelser i regeringsformen §§ 16, 73 och 74 ett visst, om också ofullständigt grundlagserkännande. Vissa andra individuella intressen skyddas i regeringsformen § 16 mot övergrepp från konungamaktens och förvaltningens sida. I flera främmande länder hava vissa av de medborgerliga fri- och rättigheterna erhållit grundlags skydd i vidare omfattning än i Sverige. Motionärerna åsyfta nu att hos oss bereda vissa fri- och rättigheter ett starkare skydd än det, som för närvarande tillkommer dem i svensk rättsordning. För att förverkliga denna tanke ligger det närmast till hands att införa och bestämma nämnda fri- och rättigheter i svensk grundlag och alltså låta dem åtnjuta samma skydd, som för närvarande tillkommer andra, för vårt folk mindre betydelsefulla ting. Enligt utskottets mening kan det emellertid därvid icke komma i fråga att på något sätt, vare sig i form eller sak, rubba regeringsformen § 16, som redan 1809 sammanfattade seklers erfarenheter.

Motionärerna hava anfört, att det möter svårigheter att i lagtext utforma, vad de önska få infört i grundlagen, men anse dessa icke vara oöverstigliga. Utskottet vill heller icke förneka möjligheten av att vissa resultat kunna ernås genom en utredning. Ämnet är också av det intresse och av den vikt att ett försök att övervinna svårigheterna synes vara befogat. Utskottet finner sig dock i samband härmed böra understryka, att det icke kan komma i fråga att i grundlag införa en omfattande katalog med tillhörande många un-

dantag såsom i tryckfrihetsförordningens äldre form rörande offentliga handlingar, och icke heller att hänvisa till nya speciella grundlagar, utan allenast att i grundlag giva korta och klara principstadganden.

På grund av vad sålunda anförts får utskottet hemställa,

att riksdagen ville i anledning av förevarande motioner i skrivelse till Kungl. Maj:t begära utredning angående frågan om införande i regeringsformen av sådana principer, som för det fortbestående svenska samhället må anses vara av den fundamentala vikt, att de ej må utan grundlagsändring åsidosättas genom lagstiftningen.

Stockholm den 17 maj 1938.

På konstitutionsutskottets vägnar:

C. A. REUTERSKIÖLD.

Närvarande: herrar *Reuterskiöld, Hallén, Lindmark*, Bergman, Källman*, Karl August Johanson*, Karl Bodin, Nils Andersson, Anders Andersson, Hårdin*, Andrén, Fast, Andersson i Ovanmyra*, Vougt*, Holmbäck, Lundqvist*, Eriksson i Tofte-red, Fält, Hellberg och Norén.*

* Ej närvarande vid justeringen.

P. M.

i anledning av motionerna I: 128 och II: 232 om införande i grundlag av vissa av det nuvarande samhällets fundamentala principer.

Till frågan om innebörden av § 16 regeringsformen.

I § 16 RF stadgas följande: »Konungen bör rätt och sanning styrka och befordra, vrångvisa och orätt hindra och förbjuda, ingen fördärva eller fördärva låta, till liv, ära, personlig frihet och välfärd, utan han lagligen förvunnen och dömd är, och ingen avhända eller avhända låta något gods, löst eller fast, utan rannsaking och dom, i den ordning, Sveriges lag och laga stadgar föreskriva; ingens fred i dess hus störa eller störa låta; ingen från ort till annan förvisa; ingens samvete tvinga eller tvinga låta, utan skydda var och en vid en fri utövning av sin religion, så vitt han därigenom icke störer samhällets lugn eller allmän förargelse åstadkommer. Konungen låte en var bliva dömd av den domstol, varunder han rätteligen hör och lyder.»

Detta grundlagsstadgande har rent svenska förutsättningar och förebilder. I landslagens konungabalk hette det rörande innehållet av konungens ed bland annat, att konung »scal alla räthviso oc sannind styrkia, älsca oc göma oc alla vrangviso oc osannindh oc allan oräth nidher tryckia både meth räth oc konunglika välde sino», att han »scal engen fatighan eller rikan forderfva a lif eller limi, utan han är laghlica forvunnen oc dömder epter Sverikes scrifnom laghom. Ey scal han oc nokraledis nokot gotz fast eller löst af nokrom taka eller afhenda lata, utan epter laghum oc lagha domom», samt att han »scal oc almoga sin allan frida oc frelsa, serlica then spaka, som meth späkt och meth laghom vil lifva, sva for ostyrlicom oc vrangvisom inlendzkom som for utländzkom». Även i konungaeden av 1617 återfinnas samma ordasätt, och i 1719 års regeringsform § 2 heter det: »Kongl. Maj:t tillhörer lag, rätt och sanning att styrkia, älska och gömma, men vrångvisa och orätt förbjuda, afskaffa och nedertryckia, ingen förderfva till lif och lem, utan han vare lagligen förvunnen och dömder, ej heller något gods, löst eller fast, någon afhända eller afhända låta utan efter lag och föregången laga dom, försvara, freda och frälsa den, som med späkt och med lagom vill lefva, men näpsa, aga och straffa den ostyrige och vrångvise». Samma stadgande inrycktes i 1720 års regeringsform § 2, dock med den ändring, att orden: »ingen förderfva till lif och lem» ersattes med: »ingen förderfva till lif och ära, lem och välfärd»; likaså har 1772 års regeringsform i sin § 2 upptagit ett väsentligen likalydande stadgande, ehuru till formen något förkortat, på samma gång dess § 16, efter att ha förkla-

rat alla extra ordinarie domstolar avskaffade, ytterligare framhöll, att »hvar och en svensk man njute den rätt att blifva dömd af den domstol, under hvilken han enligt Sveriges lag hör». Dessa grundsatser bekräftades slutligen till och med av 1789 års förenings- och säkerhetsakt genom slutorden i dess § 2: »viljandes Kongl. Maj:t beskydda höga och låga mot all orätt, ingen förderfva till lif, ära, lem och gods, innan han varder lagligen förvunnen och vid behörig domstol dömd». Huru ordalydelsen 1809 förändrades, framgår av en jämförelse med den i början av denna uppsats införda § 16 av gällande regeringsform. Särskilt må dock framhållas, dels att här stadgandet i landslagen om konungs plikt att hålla och skydda hemfrid återupptogs, liksom även ett uttryckligt förbud mot godtycklig förvisning insattes, dels att orden »älska och gömma» utbyttes mot »befrämj», ordet »lem» mot »personlig frihet», orden »utan efter lag och föregången laga dom» eller, såsom de lydte i 1772 års regeringsform, »utan laga dom och ransakning» mot »utan ransakning och dom i den ordning Sveriges lag och laga stadgar föreskrifva».

Konstitutionsutskottet vid 1809 års riksdag avgav rörande § 16 RF. ett yttrande, som torde tjäna att belysa dess karaktär och innebörd. Sedan nämligen vid nyssberörda riksdag en ledamot av prästeståndet mot förslaget till ifrågavarande paragraf anmärkt, att den borde »såsom ett echo från förflutna barbariska tider» alldeles utgå, besvarade konstitutionsutskottet denna anmärkning på följande sätt: »Denna § är ock visserligen ej ny. Den är redigerad i öfverensstämmelse med 2. § i 1720 års Regerings-Form och utgör en del af den gamla Habeas Corpus, som Britten så högt värderar. Men Utskottet har trott, att en god lag ej föråldras, och att, om äfven den personliga säkerheten skulle under en välviljande Regent njutas ostörd, utan att vara genom Grundlagen befästad, skall Nationen dock känna sig mera trygg för en framtid, mera oberoende af växlande Grundsattser i styrelsen, då hon ser genom ett uttryckligt stadgande bevarade hvarje individs personliga rättigheter, dess lif, dess frihet och välfärd.»

Vid 1902 års riksdag uttalade konstitutionsutskottet i ett då avgivet utlåtande, om § 16 RF bl. a. följande: »Detta lagrum afser blott att gifva ett allmänt uttalande om det rättsskydd, som den enskilde medborgaren bör vara tillförsäkrad, och hänvisar till den allmänna lagstiftningen såsom bestämmande detta rättsskydds omfattning och de närmare garantierna för dess åtnjutande. Konungen bör nemligen, enligt paragrafens ordalydelse, ingen förderfva eller förderfva låta, till lif, ära, personlig frihet och välfärd, utan han *lagligen* förvunnen och dömd är, och ingen afhända eller afhända låta något gods, löst eller fast, utan ransakning och dom, i den ordning *Sveriges lag och laga stadgar* föreskrifva, så ock låta en hvar blifva dömd af den domstol, hvarunder han *rätteligen* hör och lyder.» — — — »Sin egentliga betydelse i vår nu gällande regeringsform eger paragrafen såsom utgörande en karakteristik i korta och kärnfulla ordalag af den allmänna rättsåskådning, hvilken ligger till grund för de enskilde medborgarnes rättsställning i vårt land.» — — — »Deremot har paragrafen aldrig afsett att lemna

en uttömmande redogörelse för de medborgerliga rättigheterna. Sådana rättigheter som yttrandefrihet och församlingsfrihet äro derstädes icke med ett ord berörda; och ännu mindre finner man der uttryck för åtskilliga mera speciella rättsregler af straffrättslig och processuel innebörd, huru viktiga dessa än må vara för den enskilde medborgaren, t. ex. kriminalprocessens hufvudregel, att ingen må dömas ohörd. Paragrafen öfverlemnar åt den allmänna rättsordningen, åt 'Sveriges lag och laga stadgar', att gifva bestämmelser i dessa afseenden. Det skulle, enligt utskottets mening, vara en mycket betänkelig sak att genom mer eller mindre lyckligt affattade tillägg till § 16 regeringsformen rubba den grundtanke, hvilken sålunda uppbär densamma. Ty lätteligen skulle sådana tillägg kunna vålla misstyding med afseende å de medborgerliga rättigheter, som icke finnas i paragrafen omförmälda.»

Frågan om innebörden och räckvidden av § 16 RF har ganska ingående diskuterats i den statsvetenskapliga litteraturen. Följande uttalande torde förtjäna här återgivas:

Reuterskiöld, Vår regeringsforms Magna Charta (i Statsvetenskaplig tidskrift 1897—1899 sid. 283 f., 288, 290, 292, 294):

»Att — — — ur 16:de paragrafen härleda och framleta något stadgande rörande skydd för s. k. allmänna medborgerliga rättigheter i modern mening, vore lika konstladt som lönlöst. Paragrafen föreskrifver i själfva verket ingenting annat, än att konungen skall i den ordning grundlag medger hålla sträng och vaksam hand däröfver, att ej blott rättskipningen, utan öfver hufvud hela den offentliga förvaltningen med full oväld handhafves och utan afbrott stadigt fortgår å de banor och på det sätt, som Sveriges gällande lag och författningar utstakat, samt att hvarje enskild individ både blir i sitt enskilda lif och verksamhet såsom privatperson på ett fullt verksam sätt tryggad mot hvarje slags öfverväld, godtycke och olagligt intrång vare sig från andra enskildes eller från det offentligas sida, och därjämte får såsom medborgare i ett fritt, men lagbundet samhälle utan någon enskild eller offentlig makts hindrande eller hämmande mellankomst deltaga i samhällslifvet och där handla och vandla efter egna åsikter och önskningsar, för så vidt samt så långt och så länge gällande lagar, rätt förstådda och tolkade, därigenom ej trädas för nära, eller han själf frivilligt genom aftal eller på annat sätt underkastat sig lagligen möjliga inskränkningar — ty äfven hans rätt att så göra, är genom paragrafen skyddad. Däremot kan man ej säga, att 16:de paragrafen själf stadgat några bestämda principer för lagstiftningen eller utstakat några vissa gränser, öfver hvilka denna icke får gå vid reglerandet af individens rättsställning i förhållande till andra individer eller till samhället.»

»Tvärtom hänvisar paragrafen i fråga om materiella normer för det samhälleliga rättstillstånd, som den ålägger konungen att upprätthålla, till något utom sig, nämligen till den faktiska lagstiftningen, sådan denna i hvarje tid och vid hvarje särskildt tillfälle verkligen är och gäller; det är denna konkreta rätt, som konungen skall skydda och förverkliga, ej några abstrakta rättsprinciper ur grundlagen, som endast förbjudit allt stiftande af *lex in casu*. — — — Den 16:de paragrafens grundsatser äro alltså rättsatser blott för lagskipningen och öfverhuvud för styrelsen under och enligt de gällande lagarna.»

»Emellertid har denna 16:de paragraf äfven för det kyrkliga svenska samhället en betydelse, som är minst lika så stor som den, den samma har för det borgerliga. Genom orden 'ingens samvete tvinga eller tvinga låta, utan

skydda hvar och en vid en fri utöfning af sin religion, så vidt han därigenom icke störer samhällets lugn eller allmän förargelse åstadkommer' infördes nämligen i den svenska rätten verkligen en ny princip, som i mångt och mycket medförde eller åtminstone småningom måste medföra en ny kyrklig ordning. Hvarken i den äldre lagstiftning, hvarur 16:de paragrafen i öfrigt hämtats, eller i de första utkasten till 1809 års regeringsform — det Håkanssonska och Hans Järtas — fanns nyssnämnda eller något annat däremot svarande uttryck.»

»Teoretiskt hade utan tvifvel, så snart regeringsformen blifvit gällande, alla stadganden i den svenska rätten, hvilka stodo i uppenbar strid med den nya principen, bort anses antikverade och *ipso jure* ej mera gällande. Då det emellertid i många fall måst vara svårt nog att afgöra, hvilka och hvilka icke, skulle man haft skäl vänta en autentisk förklaring från de lagstiftande organens sida redan 1809 eller 1810, men någon sådan hördes icke af, och följden blef, att 16:e paragrafen i detta stycket tills vidare blef en död bokstaf, i det man betraktade alla de äldre författningarna såsom till sin kraft fullständigt orubbade.»

»Men samhället har gått än längre vid genomförandet af den i 16:de paragrafen uttalade grundsats, i det att detsamma låtit ej blott individerna såsom sådana, utan äfven sammanslutningar mellan individer, hela församlingar alltså, ja t. o. m. än större samfundsenheter, i denna sin egenskap erhålla rätt till fri religionsutöfning, till sin tros offentliga bekännelse, om än med vissa inskränkningar. På 16:de paragrafen kan visserligen i och för sig någon församlingsrätt lika litet inom det kyrkliga som inom det borgerliga samhället byggas, men genom lagstiftningen har inom det förra en sådan efter hand (sedan 1781) erkänts, liksom inom det senare genom sedvanerätt.»

»Till sist blott ännu ett par ord i detta sammanhang särskildt föranledda af den för närvarande aktuella frågan om arbetarnes föreningsrätt.

Att en föreningsrätt icke finns i svensk grundlag stadgad eller ens kan ur denna framkonstrueras, är redan sagdt. Regeringsformens § 16 ger därtill intet fog och ingen anledning, då den egentligen afser de enskildes individuella, mindre deras sociala verksamhet. Men lika visst är å andra sidan, att en sådan rätt af svensk lag förutsattes och såsom sedvanerätt verkligen existerar.»

Malmgren, Sveriges Grundlag, 1937, sid. 29 f.:

»Dess huvudsyfte är att skydda den enskilde mot övergrepp från den styrande maktens sida och fastslå dennas plikt att i sitt handlande hålla sig inom lagens rāmärken.» — — — »Ehuru paragrafen egentligen riktar sig till konungen, gäller den tydligitvis i lika mån de honom underordnade myndigheterna.» — — — »Det som § 16 vill rikta sig emot är nämligen det *godtyckliga* ingripandet från konungens och ämbetsmyndigheters sida.» — — — »RF § 16, som med något överdrivande av dess verkliga betydelse har kallats 'Sveriges Magna charta', kan i viss mån sägas vara ett motstycke till de kataloger över individernas fri- och rättigheter (rättighetsförklaringar), som innehållas i de flesta främmande författningar. Dessa kataloger upptaga emellertid åtskilliga rättigheter, som icke blifvit beaktade i § 16: likhet inför lagen, förenings- och församlingsfrihet, yttrandefrihet, petitionsrätt m. m.»

Malmgren, Sveriges författning, 1936, II, sid. 28 f; 34 f.

»Lagstiftningen inverkar omgestaltande på rättsordningen, men har å andra sidan själv sin grund i denna. Den är en rättsligt — nämligen genom statens författning — given och begränsad maktbefogenhet. Den har därför inga andra gränser än dem rättsordningen själv sätter för densamma.

Det finns inga rättigheter utanför rättsordningen — helt enkelt därför att rättigheterna äro funktioner av rättsordningen. Äganderätten, yttrandefriheten, den demokratiska valrätten och andra dylika förmåner äro skapelser av rättsordningen och existera endast så länge denna erkänner dem. Några medfödda och oförytterliga, med den mänskliga personligheten ouplösligt förknippade rättigheter finnas icke. Det som gör att vissa rättigheter och förmåner framstå som omistliga och oantastliga är att de mänskliga kraven och livsbehoven hos folk med enahanda kulturstandard och likartad social åskådning komma vissa värden att te sig som självklara och orubblika. Detta kan då föra till att rättsordningen omger dem med särskild helgd. Emellertid är det endast undantagsvis som den i senare tid därvid gått ända till en orubblighetsförklaring, såsom då den franska författningen förbjuder väckandet av förslag om avskaffande av den republikanska statsformen.

För Sveriges del finnas inga som helst gränser stadgade för lagstiftningsmakten — utom de som kunna sägas ligga i själva lagbegreppet. Även de mest genomgripande förändringar i den bestående rättsordningen kunna genomföras på fullt laglig väg. Icke ens det i andra staters författningar ofta förekommande förbudet mot att giva lagar tillbakaverkande kraft återfinnes i vår regeringsform, om än retroaktiva strafflagar och stadganden som innebära förintande av privata rättigheter utan motsvarande gottgörelse få anses stridande mot den svenska lagstiftningens oskrivna grundprinciper.»

»Enligt den föregående framställningen skulle med lag förstås en regel eller ett komplex av regler för mänskligt handlande, ett generellt formulerat handlingsdirektiv till skillnad från det för ett konkret fall avsedda beslutet eller utslaget, som ju också innebär ett handlingsdirektiv. Det är visserligen icke genomgående erkänt, att lagen enligt sitt begrepp nödvändigt måste vara generell. Och i åtskilliga främmande länder förekommer det, om än sällsynt, att statsakter i konkreta fall (t. ex. naturalisation) erhålla lagens form. För Sveriges del bör man emellertid kunna säga, att både grundlag och praxis stå främmande för ett dylikt förfarande. Motsatsen mellan lagstiftning och lagskipning vilar ju på motsatsen mellan en abstrakt regel och dennas tillämpning på ett konkret fall. Och medan grundlagen i RF § 89 stadgar en befogenhet för riksdagen att hos konungen göra framställningar beträffande 'lagar och författningar', vilkas utfärdande ankommer på den styrande makten, ställer den sig genom det bekanta förbudet i RF § 90 principiellt avvisade mot inblandning från riksdagens sida i konkreta tillämpningsfall. Man finner ju också, att även när ett ingripande genom lagstiftning alldeles tydligt påkallats av ett visst konkret fall, den stiftade lagen dock icke begränsats till att gälla endast detta. Ett typiskt exempel erbjuder lagstiftningen om anstånd med gälds betalning i samband med Kreuger-krisen 1932.» — — — »Detta förfarande visar på ett synnerligen påtagligt sätt, att man ej velat använda lagstiftningens form för reglerande av ett konkret fall: en lag skall principiellt vara allmänt avfattad, och då det icke var meningen, att lagen i fråga skulle få användning i andra fall än det föreliggande, gav man den en mycket begränsad giltighetstid.»

Herlitz, Om lagstiftning, 1930, sid. 416 f., 422 f., 433, 436.

»Det som man framför allt söker, då fråga är om att en författning genom sitt innehåll hämmar och klavbinder lagstiftningen, är emellertid sådana stadganden, som innebära skydd för s. k. medborgerliga rättigheter, som alltså hindra lagstiftningsmakten att förgripa sig på vissa såsom fundamentala uppfattade privatintressen. Sådana stadganden stå emellertid endast i ringa omfattning att finna i de svenska grundlagarna. Man har i

detta hänseende velat åberopa RF § 16, men säkerligen med orätt; det torde ej finnas anledning att frågå den allmänt antagna tolkningen av denna §, att den huvudsakligen endast utgör ett till konungen riktat förbud och sålunda inskränker blott hans, icke lagstifningsmaktens frihet. Detta gäller emellertid icke om religionsfrihetens princip. Vad § 16 här om innehåller är en nyhet, som under påtagligt intryck av internationella strömningar tillkommit 1809; på denna punkt torde regeringsformen böra anses hava uttalat en jämväl för lagstiftaren bindande sats.

På det hela taget är det påfallande, hur fria händer de svenska grundlagarna trots sin utförlighet dock lämna åt lagstiftningen. Endast på särskilda begränsade områden förekommer det — praktiskt sett —, att lagstifningsåtgärder måste bedömas med hänsyn till innehållets överensstämmelse med grundlagens innehåll. Man är ej i Sverige, såsom exempelvis i Norge, ställd inför ovillkorliga förbud mot att giva lagar återverkande kraft eller mot expropriation utan ersättning. Och okända äro hos oss de hinder, som utförliga kataloger över 'medborgerliga rättigheter' och andra fundamentala grundsatser mångenstädes bereda. Praktiskt verksamma såsom hämmande moment visa sig grundlagarna kanske mest på vissa områden, där det av grundlag beredda skyddet för en naturlig uppfattning framstår såsom förhållandevis överflödigt och omotiverat. I stort sett utgå de svenska grundlagarna från den — i nutiden måhända icke alltigenom hållbara — förutsättningen, att det är överflödigt att lägga hinder i vägen för den verksamhet som konung och riksdag gemensamt utöva.»

»På åtskilliga ställen förekommer, att grundlagarna visserligen intet hava att förmåla om samfällda beslut av konung och riksdag, men dock mer eller mindre direkt giva vid handen, att samverkan mellan dem är nödvändig.

Denna nödvändighet kan för det första hava kommit till uttryck i ett till konungen riktat förbud, försåvitt grundlagen därmed kan antagas hava avsett, att däri avsedda åtgärder få företagas av honom och riksdagen i förening.

För det andra förekommer, att konungen förklaras endast kunna handla med riksdagens samtycke eller att stadganden, som blott tala om att riksdagens samtycke kräves, förnuftigtvis böra tolkas så, att en medverkan från konungens sida — som ej omnämnas, men förutsättes såsom självklar — därjämte behöves.

Inom den först angivna kategorien kommer framför allt RF § 16 i betraktande. Konungens handlingsfrihet kringskäres här på flera punkter i de enskilda rättssubjektens intresse, men det förutsättes, att ingrepp i 'liv, ära, personlig frihet och välfärd' skall kunna äga rum, då någon 'lagligen förvunnen och dömd är', och att 'avhändande' av gods skall kunna ske 'i den ordning Sveriges rikets lag och laga stadgar föreskriva'. Måhända har grundlagsstiftaren med uttrycken 'lagligen' samt 'lag och laga stadgar' egentligen haft i tankarna sådant som kan bliva stadgat genom den lagstiftning varom regeringsformen bestämmer. Så till vida säges i RF § 16 intet mera om riksdagens kompetens än som redan bör inläggas i andra grundlagsstadganden, särskilt RF § 87. Men enligt allmänt omfattad tolkning innebär den något mera, i det den även för andra i paragrafen beskrivna ingrepp i enskild rätt och frihet än dem, för vilka grundlagens lagstiftningsregler påkalla riksdagens medverkan, uppställer kravet på att konung och riksdag skola samverka; detta krav anses uttryckt i orden 'Sveriges lag och laga stadgar'. Med de ovan citerade vändningarna anser man således grundlagen hava uppställt ett krav på att konung och riksdag samfällt skola bestämma de materiella rättsliga förutsättningarna för och för-

farandet vid här ifrågavarande ingrepp. RF § 16 skulle härigenom om ej bestämma, så åtminstone förutsätta ett konungens och riksdagens kompetensområde vid sidan av lagstiftningens olika områden. Grunden för detta antagande synes emellertid osäker. 'Lagligen' och i synnerhet 'lag och laga stadgar' äro mer än lovligt dunkla uttryck, om man avsett att säkerställa riksdagens medverkan. Det är knappast naturligt, att i en grundlag, som låter konungen ensam stifta vissa 'lagar' (RF § 89), fatta orden 'laglig' resp. 'lag' såsom påkallande riksdagens medverkan. Vad orden 'laga stadgar' angår, så måste de på ett annat ställe i regeringsformen (§ 47) avse — eller åtminstone bland annat innefatta — författningar utfärdade av K. M:t ensam. Starka skäl fordras då för att förkasta denna tolkning — som språkligt sett ligger närmast till hands — i RF § 16. Ett sådant skäl skulle vara, att paragrafen med en dylik tolkning bleve meningslös: vad mening vore det — skulle man vilja säga — i att förbjuda konungen att vidtaga eller tillåta åtgärder som ej stode i överensstämmelse med 'stadgar' eller 'lagar', som han själv utfärdar? Paragrafen kan dock från sådan utgångspunkt få den förnuftiga meningen, att dylika åtgärder alltid måste äga rum i enlighet med en generell föreskrift, den må vara skapad av konungen ensam eller av konung och riksdag samfällt. RF § 16 framstår ur denna synpunkt närmast som ett förbud mot det *godtyckliga* ingreppet i enskild frihet, ett vältaligt uttryck för idén om den likformiga behandlingen av medborgarne och om konungens bundenhet vid bestående objektiv rätt; grundlagarnas skydd mot administrativa förordningar ägnade att kringskära de enskildas frihet får man med denna tolkning söka på annat håll. Det nu antydda betraktelsesättet kan här ej närmare motiveras; och det skall därför ej heller med säkerhet påstås, att det är riktigt. Tvivelsmålen om den vedertagna uppfattningens riktighet torde dock göra det berättigat att lämna det kompetensområde, som ansetts vara genom RF § 16 utstakat för konung och riksdag, ur räkningen. Erinras bör likvisst, att den uppfattning, vars riktighet här betvivlats, i verkligheten spelat en betydande praktisk roll.»

»Den första och den tredje frågan avse de så att säga flagrantaste fallen: lagstiftningsmakten tillvällar sig öppet rättskipningsmyndighet. Dylika åtgärders otillåtlighet torde med stöd av RF §§ 16, 47 och 90 få anses otvivelaktigt; det är måhända tillräckligt att åberopa vad RF § 16 säger där om att var och en skall bliva 'dömd av den domstol, varunder han rätteligen hör och lyder'.»

»Slutligen synes åt RF § 16 på denna punkt böra tillmätas en avgörande betydelse, försåvitt fråga är om sådana förfaranden, som denna § berör: avhändande av egendom, o. s. v. En in casu stiftad 'lag' kan vara att karakterisera så att den ej är 'lag' eller 'laga stadga' i regeringsformens mening, utan från dess synpunkt innebär ett ingripande i annan ordning än den 'lagliga', än den som föreskrives i 'lag och laga stadgar'. Det är visserligen sant, att förbudet mot sådana ingripanden närmast riktats till konungen; det torde emellertid böra gälla lika väl för hans lagstiftande verksamhet som för hans verksamhet i övrigt. Det hinder för godtyckliga ingrepp, som RF § 16 uppställer för konungen, torde således även gälla för lagstiftningen.»

Strahl, Fyra expropriationsrättsliga uppsatser, 1927, sid. 80 ff.

»Det blir nu på grund av det sagda en uppgift för oss att undersöka, om den svenska rätten känner någon regel, som i likhet med den nämnda norska föranleder att bestämma begreppet expropriation med tillhjälp av bland annat förutsättningar för ersättningsskyldighet.

Någon sedvanerättslig regel av dylik innebörd torde icke finnas, och av lagbestämmelser synas för sådan undersökning endast 16 § regeringsformen kunna komma i betraktande.»

»Det anförda giver vid handen, att om § 16 regeringsformen, såsom påståtts, stadgar allmänt förbud mot avhändande av gods, vore det svårt att av dess avfattning utläsa den i §:n innehållna regeln med dess nödvändiga inskränknings. En närmare granskning av §:ns ordalydelse torde emellertid visa, att någon allmän regel mot avhändande icke är uttalad i lagtexten, och en undersökning av stadgandets tillkomst torde göra det nästan säkert, att en sådan allmän regel icke kan inläggas i lagrummet.

En granskning av §:ns ordalydelse visar, att §:n enligt sin text riktar sig allenast till Konungen. Ordalagen synas därför ganska tydligt giva vid handen, att §:n förbjuder Konungen att 'utan ransakning och dom, i den ordning, Sveriges lag och laga stadgar föreskriva', avhända någon hans gods men att §:n icke lägger hinder i vägen för Konung och riksdag att genom gemensamt stiftad lag av allmän tillämplighet stadga avhändelse. Och efter sin ordalydelse skall §:n såsom tillhörande grundlag tolkas.»

Sundberg (i Förhandlingarna å sjuttonde nordiska juristmötet i Helsingfors 1937):

»Modernare grundlagar innehålla regelmässigt bestämmelser, avsedda att värna medborgarna mot statsmakten. Direkt eller indirekt äro dessa härledda ur de franska revolutionsförfattningarnas förklaringar rörande de mänskliga och medborgerliga rättigheterna. Till dem plägar räknas privategendoms okränkbarhet. Även i vår rätt finnes en motsvarighet till dessa rättighetsförklaringar, ehuru den har sin egen historia. Långt före den franska revolutionen har man i vårt land sökt skapa ett jämviktsläge mellan staten och medborgaren och de därvid uppställda principerna — nedärvda från konungaeden i Magnus Erikssons landslag men med än äldre förebilder — hava upptagits i vår RF § 16: 'Konungen bör rätt och sanning styrka och befordra, vrångvisa och orätt hindra och förbjuda, ingen fördärva eller fördärva låta, till liv, ära, personlig frihet och välfärd, utan han lagligen förvunnen och dömd är, och ingen avhända eller avhända låta något gods, löst eller fast, utan rannsaking och dom, i den ordning, Sveriges lag och laga stadgar föreskriva'. Syftet med detta stadgande är att fastslå statens skyldighet att upprätthålla den enskildes frihet och den allmänna rättssäkerheten. Paragrafen uppställer sålunda principen om fast rättsordning, personlig frihet, enskild äganderätt och en av rättssäkerhetskravet normerad statlig maktutövning.

Det har varit omtvistat, om RF § 16 innehåller rättsregler, vilka binda statsmakterna vid lagstiftningsmaktens utövning, eller om den allenast avser Kungl. Maj:ts handhavande av regementet. Den i nyare teori vanligare åsikten är den senare och det är också allenast den, som kan åberopa sig å stadgandets ordalydelse, i det 'Konungen' genomgående angives såsom den handlande. Anledningen till att detta är fallet var dock icke, förklarade Silfverstolpe — en av grundlagsfäderna — att lagstiftaren ej ihågkommit de kränkningar av de i paragrafen angivna rättigheterna, 'som kunde komma från nationalrepresentationen eller från mängden av enskilde'. Utan skälet var, att det vid tidpunkten för regeringsformens tillkomst antogs föreligga identitet mellan Kungl. Maj:t och statsmakten. Det var klart, såsom Silfverstolpe uttryckte sig, 'att som den styrande myndigheten är ensam i besittning av statens aktiva krafter, är densamma ock den enda som i detta avseende behöver fruktas'. Riksens ständer vore 'icke ställda i belägenhet att de behöva de uttryckliga förbud som RF § 16 innefattar'. Med den lydelse,

som stadgandet fått, slår det emellertid slint i partiväldets tid, där en regering med sin majoritets hjälp kan genomdriva sin vilja.

Om man sålunda kommer till resultatet, att § 16 enligt sin lydelse ej utgör något värn för medborgaren mot staten, inställer sig frågan om vilket som helst beslut, fattat av statsmakterna gemensamt, måste anses grundlagsenligt, huru mycket det än strider mot syftet med § 16. Skulle, för att taga ett exempel, en med någon rösts majoritet genomdriven lag, att alla medborgare av judisk börd skulle förvisas ur riket och deras egendom hemfalla till kronan, kunna anses icke stridande mot RF? En sådan slutsats vore uppenbart orimlig. När man därför sökt undandraga sig konsekvenserna av sin egen grundlagstolkning, har man i stället sökt betäckning bakom 'den svenska lagstiftningens oskrivna grundprinciper', 'allmänna rättsgrundsatser' eller något dylikt. I en utredning av hovrättsassessor Strahl hänvisas till 'grundsatser för lagstiftningsarbetet från synpunkten av det lämpliga och skäligen' och samme författare menar, att insikten om rättssäkerhetsbehovet 'nog i själva verket (är) ett både säkrare och smidigare skydd för äganderätt och andra rättigheter mot övergrepp genom lagstiftning än sådana grundlagsstadganden, som i andra länder givits i dylikt syfte'.

I vad mån en dylik tilltro är berättigad må lämnas därhän, liksom ock förhoppningen, att vissa översinnliga, ingenstädes lagfästa rättsprinciper skola visa sig mera respektingivande än en grundlagsbestämmelse. Det naturliga synes mig vara att söka värnet för den enskildes rättsställning i den lag, som skall normera statsmakternas verksamhet, d. v. s. RF.

Även om § 16 enligt sin lydelse blott avser Kungl. Maj:t, synes man därför stå på fastare mark, om man antager stadgandet böra analogivis gälla förhållandet mellan medborgaren och staten överhuvud. Att en sådan analogi är historiskt berättigad visar redan Silfverstolpes uttalande om anledningen till att riksdagen ej nämndes. I ett samhälle med partipolitiska, parlamentariskt förankrade regeringar, där dualismen mellan styrande och lagstiftande makt försvunnit, är en sådan analogi uppenbarligen också nödvändig, om grundlagsstadgandet skall kunna fylla vad därmed åsyftats.

Om man således anser, att de allmänna rättsgrundsatser, som känneteckna ett rättssamhälle, äro de, som i vår grundlag med en ålderdomlig avfattning angivas i § 16, inställer sig frågan i vad mån paragrafens innehåll kan lämpas till förevarande spörsmål: statens ersättningskyldighet vid införande av statsmonopol. Svaret härpå är icke, generellt sett, svårt: § 16 uppställer rättssäkerhetens princip eller med andra ord regeln om bestående rättsställningars respekterande. Det är detta, som är innebörden av orden att rätt skall befordras, orätt hindras, ingen fördärvas till sin 'välfärd' och ingen avhändas 'något gods löst eller fast'. Att sistnämnda uttryck bör innefatta varje ekonomiskt värde, som någon med rätta besitter, synes mig vara den riktiga tolkningen; vill man emellertid begränsa ordens innebörd att endast avse formliga rättigheter möter uttrycket 'välfärd'. Historiskt avser detta uttryck, som 'egentligen innefattar allt, som bidrager till andligt, fysiskt eller ekonomiskt välbefinnande', närmast innehavande ämbete och tjänst, vilka icke uppfattades som rättigheter av angivet slag, men vars innehav uppenbarligen hade ekonomiskt värde. Detta visar, att paragrafen även avser annat än formliga rättigheter och sålunda bör omfatta bestående rättsställningar av ekonomiskt värde överhuvud.

Skyddet, som § 16 giver, är icke absolut. Stadgandet självt hänvisar till välfärdens fördärvande för den som 'lagligen förvunnen och dömd är' och egendomsförlust efter 'rannsaking och dom'. Härmed åsyftas givetvis ett straffprocessuellt förfarande. Att extendera orden att även avse tillämpning av andra lagregler av allmän räckvidd är en tolkning, vartill varken texten

eller dess historia lämnar något stöd. Av större betydelse är, att andra stadganden i RF förutsätta ett handlande från statens sida, som innebär en egendomsavhändelse. Man behöver därvid icke tänka på beskattningen — mellan den och konfiskationen finnes åtminstone en principiell gräns. Utan man kan erinra om RF § 74, som bemyndigar Kungl. Maj:t att 'låta av kommuner eller enskilda utfordra förnödenheter och tjänstbarheter, som må kunna vara att i orten tillgå och som erfordras för fyllande av sådana krigsmaktens oundgängliga behov, vilka icke på annat sätt kunna tillgodoses'. Dylik rekvisition skall ske mot ersättning, som enligt den ursprungliga lydelsen skulle svara mot markegångsvärdet med 50 % förhöjning. Rekvisitionsrätten har i RF av historiska skäl uppfattats såsom en gård, d. v. s. ett slags skatt, och detta förklarar bestämmelsens plats bland stadgandena om riksdagens finansmakt. Däremot förekommer icke i grundlagen någon föreskrift om expropriationsrätten, liknande dem, som upptagas i främmande grundlagar. RF § 16 nämner icke något därom. Detta är ju ett högst anmärkningsvärt förhållande. Förklaringen kan icke vara, att expropriationsinstitutet är av alltför ungt datum. Genomförandet av Stockholms omfattande stadsplaneregleringar under 1600-talet skedde genom en om nutida expropriation erinrande form: den enskilde fick avstå sin egendom men mot vederlag. Bestämmelser av liknande innebörd ingingo i Stockholms byggnadsordningar från 1700- och 1800-talen. I lagkommitténs förslag till allmän civillag fanns bestämmelsen: 'Enskild äganderätt vike för det allmänna bästa, där Konungen prövar nödigt att gård eller lägenhet, som enskild man tillhör, begagnas skall', till vissa angivna allmänna behov. 'I dessa fall vare ägaren pliktig att avstå vad av hans egendom för ändamålet fordras, njute dock därför full ersättning.' Vid denna tidpunkt måste innebörden av § 16 varit levande. Förhållandet torde därför icke kunna förklaras annorlunda än att ett avstående av egendom i enlighet med given lag icke uppfattades såsom ett avhändande, när full ersättning gavs. Om lagen gavs av Kungl. Maj:t ensam eller båda statsmakterna gemensamt gjorde härvid ingen skillnad. Både 1845 och 1866 års expropriationsförordningar gåvos nämligen av Kungl. Maj:t som ekonomiska författningar.

Såsom ofta erinras, kan staten genom förvaltnings- eller finansrättslig lagstiftning göra kännbara ingrepp i näringslivet. Genom tullhöjningar kunna givetvis förluster åsamkas en på import grundad näring; svårigheter kunna emellertid ock skapas genom tyngande beskattning. Någon ersättningskyldighet i följd av dylika statsfinansiella åtgärder lär icke kunna påstås. Genom sin ekonomiska och administrativa lagstiftningsmakt kan vidare Kungl. Maj:t, ensam eller med riksdagen, giva en näringsreglering, som anses betingad av politi-, social- eller ekonomirättsliga skäl. I en dylik reglering har medborgaren i princip att finna sig. Men den statliga åtgärden kan slå över i inskränkningar, som omöjliggöra eller så försvara näringsidkandet, att åtgärden måste anses beröva honom ett ekonomiskt värde, som han förvärvat, eller angripa hans ekonomiska välfärd. I sådant fall borde den rättssäkerhetsprincip, som § 16 hävdar, för honom grundläggas ett ersättningskrav. Var gränsen går angiver ej grundlagen. Att en gräns måste finnas är likväl givet. I stadsplanelagen har man i ett liknande kollisionsfall dragit gränsen så att ett ingripande, som medför att 'markens ägare kan nyttja marken allenast på sätt som står i uppenbart missförhållande till markens värde', medför lösningsrätt för det allmänna. Det synes som om en liknande regel här skulle verka rättvist.»

Svensk lagstiftning m. m. avseende vissa s. k. medborgerliga fri- och rättigheter.

Först ett par årtionden efter det att *religionsfrihetens* princip kommit till uttryck i 1809 års regeringsform började reformarbetet på en ny kyrklig ordning. Till en början upphävdes, 1838, judereglementet och nya bestämmelser gåvos rörande mosaiske trosbekännares skyldigheter och rättigheter samt ordningen för deras religionsutövning, varefter 1855 och 1858 missgärningsbalken I: 2 och 1781 års kungörelse samt 1726 års konventikelplakat upphävdes och ersattes med nya förordningar. Reformarbetet fortsattes sedermera genom 1860 års förordningar angående främmande trosbekännare och deras religionsövning samt angående ändring av gällande bestämmelser rörande den, som träder till eller utsprider villfarande lära, 1864 års nya strafflag och därtill hörande lagar och förordningar, 1868 års förordning angående ändring av 1858 års konventikelförordning, 1869 års förordning angående upphävande av 1860 års avfallsförordning och dess ersättande med nya stadganden beträffande ansvar för den, som söker förmå annan till avfall från den evangelisk-lutherska läran, 1873 års kungl. förordningar angående vissa ändringar i kyrkolagen och angående främmande trosbekännare, 1898 års lag om rätt till erhållande av kyrklig vigsel i visst fall, m. fl. förordningar. 1873 års förordning hänför sig endast till »bekännare av annan kristen lära än den evangelisk-lutherska»; om sådana vilja bilda särskild församling och få densamma av staten erkänd, skola de därom ansöka hos Konungen; finner Konungen skäl bifalla ansökningen, äger den församling rätt till offentlig religionsutövning. I samma förordning stadgas vidare bl. a. att om medlem av svenska kyrkan omfattat främmande kristen lära och fördenskull vill ur kyrkan utträda, skall han för kyrkoherden i församlingen uppgiva det trossamfund, vartill han vill övergå.

Yttrande- och tryckfriheten kan lika litet som någon annan medborgerlig frihet vara obegränsad. Bestämmelserna i allmänna strafflagen om brott mot yttrandefriheten äro spridda över skilda partier i lagen. Grupperingen är nämligen icke gjord efter sättet för rättskränkningens begående utan efter arten av det kränkta intresset. Som centrala stadganden på området torde få anses bestämmelserna i 10 kap. 14 § och 14 a § strafflagen, den senare tillkommen år 1936 som ett led i strävandet att stävja statsfientlig verksamhet. I 14 § straffbelägges uppmaning, muntligen inför menighet eller folkförsamling eller i skrift, den han utspritt eller utsprida låtit, till våld å person eller egendom eller till annat brott; likaledes straffbelägges om man annorledes, såsom genom prisande av brottsliga handlingar, söker förleda till brott; där straffbelägges också om man eljest på angivet sätt sökt förleda till ohörsamhet mot lag eller laga myndighet. I 14 a § straffbelägges om man uppsåtligen giver allmän spridning åt falska rykten eller lögnaktiga uttalanden, ägnade att framkalla fara för den allmänna ordningen eller att väcka förakt för offentlig myndighet eller annat organ, som äger besluta i

offentliga angelägenheter. — För yttranderätten i tryckt skrift gälla särskilda regler. Denna är ju uttryckligen grundlagfäst genom § 86 RF och dessutom i detalj i TF av grundlags natur. För på annat sätt än genom tryck mångfaldigade skrifter gäller TF emellertid icke. Se t. ex. 1936 års lag angående indragning av vissa skrifter.

Det allmänna lagstadgandet angående *församlingsfriheten* innehålles i 10 kap. 15 § strafflagen. Där talas endast om det fall att »menighet» sammankommer till överläggning om allmänt eller »menigheten särskilt rörande ärende». Den anses emellertid ha tillämpning även på andra sammankomster t. ex. föredrag. I lagrummet stadgas, att tillträde till sammankomsten ej må förvägras offentlig myndighet samt att sammankomsten ej må upplösas av denna, så framt ej därvid företages något som strider emot lag eller eljest stör allmän ordning. Om en talare vid ett möte uppmanar till brottslig gärning, kan den närvarande polismyndigheten omedelbart inskrida och upplösa mötet, och om en diskussion urartar till oordning, t. ex. slagsmål mellan olika partier, och ordningen icke återställes genom bråkmakarnas eventuella avlägsnande från möteslokalen, kan sammankomsten likaledes upplösas. Som princip gäller, att upplösning ej må ske av blott lämplighetsskäl och ej heller på grund av farhågor för att något brottsligt skall komma att begås utan endast i fall verkligen något företagits som strider emot lag eller eljest stör den allmänna ordningen. — Enskild sammankomst är ej underkastad någon kontroll av polis eller annan myndighet, för såvitt ej grundad misstanke förefinnes, att därvid skall förekomma brottsliga handlingar. I tvivelaktiga fall anses polismyndighet äga rätt att bereda sig tillträde till en sammankomst för att avgöra, huruvida den har karaktären av offentlig. Till offentlig sammankomst äger myndigheten obetingat tillträde; för vägran härav är straff stadgat i 10 kap. 23 § SL. Detta innefattar emellertid icke någon befogenhet för polismyndigheten att vare sig på förhand eller under sammankomsten utöva censur av något slag. Myndighetens enda kontrollrätt ligger däri, att den på grund av vad som vid sammankomsten förekommer kan upplösa densamma.

Enligt § 13 ordningsstadgan för rikets städer gäller, att på de platser, där denna är tillämplig, den som vill hålla eller föranstalta om hållande av ett allmänt föredrag, allmänt sammanträde eller annan tillställning, till vilken allmänheten har tillträde, därom skall i förväg göra anmälan till polismyndigheten, såvida det icke är fråga om sammankomster som hava karaktären av föreläsning vid läroanstalt eller andaktsövning. Denna regel underkastas emellertid för två särskilda grupper av tillställningar undantag i skärpande riktning. Den ena av dessa grupper omfattar »maskerad, bal, lekstuga, lindansning, positivspelning eller dylikt, akrobatiska konststycken, konstridning, djurförevisning eller andra med dessa jämförliga tillställningar» — i det följande gemensamt betecknade såsom icke-kulturella nöjestillställningar. Den andra gruppen inbegriper tillställningar, som skola äga rum på gata, torg eller annan allmän plats eller på annat under bar himmel beläget ställe, till vilket allmänheten eljest har obehindrat till-

träde. För båda grupperna föreskrives, att tillstånd av polismyndigheten alltid skall inhämtas till tillställningarna i fråga. Polismyndighetens rätt att förbjuda en dylik sammankomst får icke, enligt vad som måste anses utgöra fastslagen praxis, användas så att församlingsfriheten onödigtvis inskränkes. Tillstånd bör icke vägras i annat fall, än då sammankomstens hållande skulle föranleda oordning eller rubbning av trafiken på allmän plats. Tillstånd får icke vägras t. ex. men den motiveringen att ett föredrag som skall förekomma på sammankomsten kan väntas innehålla uppmaning till brott. För sådant fall har polismyndigheten endast att lita till sin befogenhet att upplösa sammankomsten. Där det visar sig att tillställning, för vilken fordras anmälan eller tillstånd, åsyftar eller innebär något som strider mot sedlighet eller allmän lag eller föranleder till svårare oordning äger polismyndighet emellertid förbjuda tillställningens förnyande. Anmälan skall ske om möjligt minst 24 timmar före sammankomstens hållande och i varje fall förr än den kungöres i tidning om sådant kungörande äger rum. Anmälan skall innehålla uppgift om tid och plats för sammankomsten. Polismyndigheten äger väl begära att få veta ämnet för ett föredrag men icke fordra att få genomläsa konceptet till detsamma. Polismyndigheten äger meddela erforderliga ordningsföreskrifter för tillställningen. Över gjord anmälan lämnas icke något bevis, därest icke diariebevis över anmälingens inlämnande samtidigt begäres, utan den anmälande meddelas allenast kännedom om de ordningsföreskrifter, efter vilka han har att rätta sig. Å ansökan om tillstånd meddelas däremot beslut, som sökanden har att lösa. Därest beslutet innefattar bifall till ansökningen, angivas i resolutionen de villkor och ordningsföreskrifter, polismyndigheten funnit skäligt uppställa. Därest ansökningen avslås, böra skälen därtill anföras i beslutet. Äger tillställningen rum utan anmälan eller tillstånd, har polismyndigheten befogenhet att upplösa tillställningen i fråga. Polismyndigheten äger i dessa fall även inställa tillställningen.

Enligt en kungörelse den 10 juni 1932 har vad i § 13 ordningsstadgan är stadgat i fråga om icke-kulturella nöjeställningar utsträckts att gälla även för landsbygden. Enligt § 30 ordningsstadgan kunna bestämmelserna i § 13 även i övrigt bliva tillämpliga på landsbygden. Detta gäller beträffande köping, hamn, fiskläge eller annat ställe med större sammanträngd befolkning samt område invid eller i närheten av stad. Förordnande här om meddelas av länsstyrelse och skall underställas Kungl. Maj:ts prövning. För stad kunna vidare särskilda ordningsföreskrifter, utöver vad ordningsstadgan eller lag och författning innehåller, antagas med avseende å allmän ordning därstädes enligt ordningsstadgan §§ 20 och 21. Härom förordnar länsstyrelse på förslag av stadsfullmäktige eller magistrat eller efter dessas hörande. I brådskande fall kunna sådana föreskrifter utfärdas av länsstyrelsen utan stadsfullmäktiges eller magistrats hörande men de få då icke bli gällande annat än för viss kort tid. Magistraten kan själv föreslå sådana tillfälliga föreskrifter och till och med om saken ej tål uppskov förordna, att de föreslagna bestämmelserna skola lända till efterrättelse i av-

bidan på länsstyrelsens beslut. I Stockholm bestämmer härutinnan i stället för magistraten överståthållarämbetet. På grund av dessa bestämmelser kan t. ex. under orostider meddelas generellt mötesförbud å allmän plats inom stad.

Beträffande sammankomster å ort, där § 13 ordningsstadgan ej gäller, behövs i regel icke vare sig anmälan eller tillstånd och detta icke ens om sammankomsten skall äga rum å allmän väg. Även på landet kunna emellertid restriktioner i detta hänseende föreskrivas. Sålunda kan landskommun jämlikt föreskrifterna i 3, 6 och 80 §§ lagen den 6 juni 1930 om kommunalstyrelse på landet införa sådana föreskrifter i kommunala stadgar till främjande av ordning och säkerhet inom kommunen. Dessa kommunalstadgar skola godkännas av länsstyrelsen. Genom sådan ordningsstadga torde dock ej kunna föreskrivas längre gående inskränkningar än enligt § 30 ordningsstadgan för rikets städer kunna bestämmas av Kungl. Maj:t och länsstyrelsen. Slutligen må erinras, att länsstyrelsen såsom utövare av den högsta polismyndigheten inom länet anses kunna förbjuda hållande av allmän sammankomst, fridlysa vissa områden m. m., om det finnes erforderligt för upprätthållande av ordning och säkerhet. Denna rätt grundas på stadgandet i instruktionen för landshövdingarna att länsstyrelsen skall i egenkap av länets högsta polismyndighet övervaka, att allmän ordning och säkerhet därstädes behörigen upprätthållas och att, i händelse något däremot stridande förekommer, erforderliga åtgärder varda vidtagna.

År 1936 infördes i strafflagens 11 kap. en ny paragraf, 9 a, som främst avser att skydda sådana sammankomster, som hava betydelse för utövande av medborgerliga rättigheter. Där straffbelägges med böter eller med fängelse i högst sex månader om man genom våld å person eller egendom, eller genom oljud eller oväsende eller på annat förargelseväckande sätt söker hindra hållandet av allmän sammankomst för överläggning eller för åhörande av föredrag, eller om man på sådant sätt stör sådan sammankomst.

Frågan om en allmän reglering av församlingsfriheten har behandlats i riksdagen vid flera tillfällen men vid samtliga förfallit. Sedan konstitutionsutskottet förut vid upprepade tillfällen behandlat frågan om församlingsrättens grundlagsfästade, tillstyrkte det år 1916 i anledning av en väckt motion att i betraktande av församlingsrättens stora medborgerliga betydelse principen därom fastslogs i grundlag; församlingsrätten borde enligt utskottets mening till sin utövning närmare regleras i första hand genom en gemensamt stiftad lag. Det av utskottet framlagda skrivelseförslaget förföll i följd av kamrarnas skiljaktiga beslut. Sedermera avgåvo inom justitiedepartementet tillkallade sakkunniga år 1919 förslag till församlingsrättens närmare reglering dels genom ett tillägg till § 86 RF dels genom en särskild lag. En överarbetning gjordes av detta förslag sedan inom justitiedepartementet. Detsamma förelades emellertid icke riksdagen.

Församlingsrätten utgör i själva verket en förutsättning för *föreningsrätten*. Den svenska lagstiftningen på föreningsrättens område är tämligen ofullständig. Det är egentligen endast ekonomiska föreningar, som tidigare

varit föremål för rättslig reglering genom 1911 års lag i ämnet. Däremot finnes hos oss ännu icke någon allmän reglering av de ideella föreningarna, till vilka även de politiska organisationerna äro att räkna. Frågan om föreningsrättens lagfästande har emellertid nyligen varit föremål för statsmakternas prövning i samband med frågan om skyddande av tredje mans neutralitet i ekonomiska konflikter år 1935 samt i samband med förhandlingsrättens reglering år 1936. Då emellertid förhandlingsrätten genom organisation förutsätter föreningsrätten måste även frågan om dennas reglering i viss omfattning vid nämnda tillfälle upptagas till prövning. I lagen om förenings- och förhandlingsrätt upptogs en generell bestämmelse om att »föreningsrätten skall lämnas okränkta». Det ansågs nämligen av andra lagutskottet vara av värde, att den föreningsrätt, som enligt allmänna rättsgrundsatser redan funnes, komme till uttryck i lagen. Uttalandet kan dock knappast anses vara fullt exakt, då hela lagen och alltså även nyssnämnda stadgande styres av bestämmelsen i 1 §, att lagen är tillämplig å förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare. Härigenom begränsas räckvidden av den i lagen garanterade föreningsrätten. Samtidigt med förenings- och förhandlingsrättslagens antagande beslöt riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t utredning och förslag av frågan om föreningsväsendets normering. En begränsning av den förutsatta föreningsrätten har skett genom 1934 års kärslag. Enligt denna är det med vissa undantag förbjudet att bilda eller delta i sammanslutning, som enligt sitt tillkännagivna ändamål avser att tjäna såsom skyddsskär för politiskt parti eller därmed jämförlig grupp av samhällsmedlemmar eller som eljest med hänsyn till organisation och verksamhet eller andra omständigheter måste anses syfta till att utgöra ett maktmedel av sådan art som militär trupp eller styrka.

Vissa garantier för obehörigt ingrepp i medborgerlig frihet äro givna i strafflagens promulgationsbestämmelser med därtill hörande författning såsom angående *häktning*, *husrannsakan*, angående nya strafflagens icke retroaktiva verkan *m. m.*

Äganderätten finner bl. a. en begränsning i expropriationsrätten. Enligt 1917 års lag om expropriation må fastighet, som tillhör annan än kronan, om Konungen prövar det nödigt, tagas i anspråk genom expropriation för ändamål, som äger väsentlig betydelse för det allmänna, så ock i vissa andra i 1 § i lagen uppräknade fall. För fastighet som exproprieras skall erläggas löseskilling motsvarande fastighetens fulla värde. Vidare kan, enligt lagen den 18 juni 1925 om rätt i vissa fall för nyttjanderättshavare att inlösa under nyttjanderätt upplåtet område, en arrendator eller hyresgäst under vissa förutsättningar tillösa sig visst område emot på visst sätt bestämd lösensumma. Den härigenom bestämda inskränkningen i äganderätten gäller jämväl för upplåtelse, som skett före lagens ikraftträdande, varför denna i detta avseende tillagts retroaktiv verkan. Särskilda bestämmelser om expropriation eller inlösen av viss mark för allmänt behov finnas vidare i 1884 års patentförordning, varigenom patenterad uppfinning mot ersättning kan upplåtas till allmänhetens fria begagnande, i 1906 års lag innefattande

vissa bestämmelser om elektriska anläggningar och i 1931 års stadsplanelag beträffande i stadsplan ingående mark, som är avsedd till gata eller annan allmän plats. En del expropriation närstående lagstiftning, vilken innebär ingrepp i äganderätten, finnes jämväl. Enligt lag om vägrätt den 16 juni 1930 kan mark tagas i anspråk mot full ersättning för väganläggning. Enligt 1895 års rekvisitionslag må, sedan krigsmakten ställts på krigsfot, »genom rekvisition av kommuner eller enskilda utfordras förnödenheter och tjänstbarheter, som må vara att i orten tillgå och som erfordras för fyllande av sådana krigsmaktens oundgängliga behov, vilka icke kunna på annat sätt med tillräcklig skyndsamhet tillgodoses». Vidare gäller beträffande dessa förhållanden lag den 27 april 1934 om anskaffning av hästar och fordon för krigsmaktens behov. Likaså kan enligt lagen om polisväsendet i riket den 6 juni 1925 rekvireras vissa förnödenheter. Den grundläggande principen är enligt denna lag en ersättning till fulla värdet eller efter gångbart pris.

Domstolarnas prövningsrätt av lagens grundlagsenlighet.

Frågan om grundlagsfästade av vissa medborgerliga fri- och rättigheter har vissa beröringspunkter med frågan om domstolarnas prövningsrätt av grundlagsenligheten av lagar, stiftade av konung och riksdag gemensamt. Vad denna frågas läge i praxis hos oss beträffar föreligger icke något klart prejudikat från högsta domstolen på området. Men tillerkänna sig domstolarna, vilket de faktiskt göra, en kompetens att vid behandlingen av en konkret rättsfråga pröva förordningars lagenlighet och att alltså i förekommande fall icke tillämpar förordning, torde de också i saknad av bestämmelser i motsatt riktning böra kunna pröva lagars grundlagsenlighet. En sådan prövning torde icke kunna anses stå i strid med de principer på vilka vår författning vilar. Den följer för övrigt av den allmänna rättsteoretiska principen att i saknad av regler av motsatt innehåll — sedvanerättsliga eller skrivna — varje rättstillämpande myndighet, självfallet på egen risk, kan och bör pröva, om regler, som subjektivt framträda med anspråk på att vara uttryck för objektiva rättsnormer, verkligen äga denna karaktär. Eljest skulle en författnings bestämmelser endast vara fromma önskemål, som lagstiftarna när som helst kunde sätta sig över. Det ämne, som här berörs, är emellertid synnerligen omtvistat. För svensk rätts vidkommande har det på senare tid bl. a. berörts i uppsatser i Statsvetenskaplig tidskrift år 1925 av Olivecrona, år 1926 av Kuylenstierna och år 1930 av Sundberg samt av Myrberg i gradualavhandlingen »Om statstjänstemäns oavsättlighet», vartill hänvisas. I främmande rätt är domstolarnas prövningsrätt i förevarande hänseende ofta erkänd, antingen sedvanemässigt eller i skriven författning. Se härom närmare Lie, Domstolene og Grundloven, Kristiania 1923.

Utländsk rätt.

Den naturrättsliga läran om förhållandet mellan staten och individen har fått ett särskilt skarpt uttryck i John Locke's Essay on civil government, som utkom år 1690. Locke tar sin utgångspunkt i förutsättningen om ett ursprungligt naturtillstånd utan någon stat, där alla människor voro lika och fria. Naturrättens regler måste gälla för alla levnadsförhållanden till dess det första organiserade samfund stiftades genom överenskommelse mellan individerna. Samfundets makt är då icke något annat än summan av de enskilda individernas myndighet i naturtillståndet att själva välja sina rättigheter. Den enskildes rätt till liv och egendom består också efter upprättandet av statssamfundet. Ty lika litet som någon i naturtillståndet har rätt att taga en annans liv eller egendom, lika litet har staten, vars myndighet endast är summan av alla de enskildas myndighet, rätt beröva någon dessa naturliga rättigheter. Det centrala i denna naturrättsliga status bevaras alltså även efter upprättelsen av det organiserade samhället. Staten skall respektera dessa individuella rättigheter; de äro okränkbara. Denna naturrättsliga uppfattning ligger till grund för de individuella rättigheter, som under slutet av 1700-talet och senare med dessa som förebild garanterats i skilda statsförfattningar. Sin direkta statsrättsliga förebild torde dessa författningsbestämmelser icke — såsom ofta antages — hava i Förenta staternas oavhängighetsförklaring av år 1776 utan i de skilda amerikanska delstatsförfattningarna, främst i Virginias av samma år — där dock de medborgerliga rättigheterna till stor del hava sin grund i religiösa föreställningar; religionsfrihetens princip var också det viktigaste i Virginias författning. I dessa amerikanska delstatsförfattningar kan man direkt söka förebilden till den franska rättighetsförklaringen av år 1789.

Den franska rättighetsförklaringen av år 1789, som av vissa franska statsrättslärare fortfarande betraktas som en integrerande del av fransk statsrätt, innehåller bl. a. följande:

Människorna födas och förbliva fria och till rättigheter likställda. Samhällelig åtskillnad må grunda sig allenast på allmänt intresse.

Syftet med all samhällelig sammanslutning är att skydda och bevara människans naturliga och omistliga rättigheter. Dessa rättigheter äro rätt till frihet, rätt till egendom, rätt till personlig säkerhet och rätt till motstånd mot förtryck.

Grunden till all makthöghet vilar ytterst hos folket. Ingen korporation liksom ingen person allena må utöva myndighet, så framt den icke uttryckligen därifrån härleder sig.

Frihet innebär makt att göra, vadhelst som icke skadar annan; för utövning av varje människas naturliga rättigheter finnas därför icke andra gränser, än som äro nödiga att åt samhällets övriga medlemmar tillförsäkra åtnjutande av samma rättigheter. Dessa gränser må allenast genom lag fastställas.

Genom lag må rätteligen förbjudas allenast handlingar, som äro till men för samhället. Vadhelst som icke är i lag förbjudet, må icke förhindras, ej heller må någon tvingas göra, vad lag icke påbjuder.

Lagen är uttryck för allmänviljan. Alla medborgare äga rätt att, person-

ligen eller genom sina representanter, medverka vid dess utformande. Samma lag bör gälla för alla, vare sig den skyddar eller straffar. Alla medborgare äro inför lagen lika och äga därför i lika mån tillträde till varje offentlig värdighet, befattning eller anställning, envar efter sin förmåga och utan annan åtskillnad, än som beror av deras olika förtjänst och skicklighet.

Ingen må åtalas, häktas eller hållas i fängsligt förvar utom i fall, som äro i lag bestämda, och enligt former, som där stadgas. Den som påyrkar, utfärdar, verkställer eller låter verkställa godtycklig befallning, bör straffas; men varje medborgare, som i kraft av lag kallas eller gripes, bör genast därefter rätta sig; genom motstånd gör han sig förvunnen till brott.

Genom lag må icke andra straff stadgas, än som äro oeftergivligt och uppenbart nödiga, ej heller må någon straffas utom i kraft av behörigen tillämpad lag, som före brottets begående stiftats och utfärdats.

Då envar anses icke skyldig, intill dess han förklarats saker till brott, bör, såframt hans häktning prövas oundgänglig, genom lag sträng beivran stadgas för all hårdhet, som icke varit nödig till att försäkra sig om hans person.

Ej må någon ofredas för sin mening, ej ens i religiösa ting, såframt den icke tager sig uttryck, som stör i lag stadgad allmän ordning.

Fritt utbyte av tankar och meningar är en av människans dyrbaraste rättigheter; varje medborgare äger på grund därav fritt yttra sig i tal, skrift eller tryck, dock under ansvar för missbruk av denna frihet, i fall som lag stadgar.

Till skydd för mänskliga och medborgerliga rättigheter är offentlig väpnad styrka av nöden; sådan styrka är alltså upprättad för allmänt väl och icke till särskild nytta för dem, åt vilka den är anförtrodd.

Till underhåll av den offentliga väpnade styrkan och till bestridande av förvaltningens kostnader är en allmän skatt oundgänglig; denna bör efter lika grunder fördelas på alla medborgare i förhållande till deras bärkraft.

Alla medborgare äga rätt att, själva eller genom sina representanter, pröva och fastställa behovet av allmän skatt, till sådan fritt samtycka, övervaka dess användning samt bestämma dess fördelning, grundval, uppbörd och varaktighet.

Samhället äger att av varje offentlig befattningshavare kräva redovisning för hans förvaltning.

Författning saknas inom varje samhälle, där tryggad tillförsäkran av mänskliga och medborgerliga rättigheter icke finnes, ej heller fördelning av den offentliga maktens utövning är faställd.

Då rätt till egendom är en okränkbar och oantastlig rättighet, må ingen frånhändas vad honom tillhör, såframt det icke uppenbarligen kräves av ett i laga ordning prövat och fastställt samt nödvändigt allmänt behov och sker under villkor av rättmätig och i förväg given gottgörelse.

Förenata staternas författning [av år 1787 (—88) med amendement antagna av kongressen år 1894]:

Artikel I.

§ 9. — — — Rätten att påkalla habeas-corpus-bref må ej sättas ur kraft, såframt ej vid fall af uppror eller yttre anfall allmän säkerhet det kräfver.

Ej må någon rättslöshetsbill eller strafflag med återverkande kraft antagas.

Art. I. Ej må kongressen stifta någon lag, som afser att påbjuda religiös bekännelse eller lägger hinder i vägen för fri utöfning af sådan, eller som

inskränker yttrande- eller tryckfriheten, eller som inskränker folkets rätt att under behörigt lugn samlas och till regeringen aflåta petitioner för att få missbruk afhjälpta.

Art. II. Enär ett väl ordnad borgarvärn är nödvändigt för en fri stats trygghet, må ej intrång göras i folkets rätt att innehafva och bära vapen.

Art. III. Ej må under fredstid soldater utan ägarens samtycke i något hus inkvarteras, ej heller under krigstid utom på sätt i lag stadgas.

Art. IV. Ej må intrång ske i folkets rätt att till sin person, sin bostad, sina papper och sitt bohag vara tryggadt mot rannsakan, häktning eller beslag utan skäligh orsak, ej heller må, utom på sannolika, genom ed eller högtidlig försäkran styrkta skäl, om dylik åtgärd förordnas, och skall sådant förordnande noggrant angifva den plats, som skall underkastas rannsakan, och de personer eller föremål, som skola tagas i förvar.

Art. V. Ej må någon, utom på grund af en af stor jury framställd eller bekräftad anklagelse, ställas under åtal för lifssak eller eljest vanärande brott, där ej fråga är om mål vid hären eller flottan eller vid borgarvärn, då detta under krigstid eller tid af allmän fara är inkalladt till aktiv tjänst; ej heller må någon för samma brott mer än en gång underkastas äfventyr till lif eller lem, ej heller tvingas att i brottmål afgifva vittnesmål mot sig själf eller utan behörigt rättsförfarande beröfvas lif, frihet eller gods; ej heller må enskild egendom utan rättmätig godtgörelse tagas i anspråk för allmänt behof.

Art. VI. I hvarje brottmålsprocess skall den anklagade åtnjuta rätt till snar och offentlig rannsaking af en opartisk jury från den stat och den domkrets, där brottet blifvit begånget, hvilken domkrets skall vara på förhand i lag fastställd, samt till upplysning om åtalets innebörd och grund; han äger rätt att ställas ansikte mot ansikte med de personer, som vittna emot honom, att påfordra rättsförhandling, vid hvilken bevisning till hans förmån må kunna framläggas, samt att till sitt försvar äga biträde af sakkörare.

Art. VIII. Ej må oskäligh borgen krävas eller oskäligh böter åläggas eller grymma och osedvanligh straff ådömas.

Art. IX. Att vissa rättigheter i författningen omförmälas, må ej anses innebära, att tillvaron af andra folket förbehållna rättigheter därmed förnekas, eller att dessa tillmätas ringa värde.

Belgiens författning:

Tit 2. Om belgierna och deras rättigheter.

Art. 6. Inom staten förefinnes ingen ståndsskillnad.

Belgiska medborgare äro lika inför lagen; de allena äga tillträde till civila och militära ämbeten, dock med undantag som för särskilda fall i lag stadgas.

Art. 7. Personligh frihet är envar tillförsäkrad.

Ingen må åtalas, utom i fall som lag stadgar och på sätt där föreskrives.

Ej må någon, där han ej anträffas på bar gärning, tagas i häkte annat än i kraft av domares på angivna skäl grundade förordnande, som samtidigt med häktingen eller senast inom tjugofyra timmar därefter bör underskrivet föreligga.

Art. 8. Ingen må mot sin vilja dragas inför annan domstol, än som för honom är i lag bestämd.

Art. 9. Ej må straff annorledes än i kraft av lag stadgas eller ådömas.

Art. 10. Hemfriden är okränkbar; ej må husrannsakan äga rum, utom i fall som lag stadgar och på sätt där föreskrives.

Art. 11. Ingen må avhändas sin egendom, utom för allmänt behov i de fall och i den ordning lag stadgar samt mot skälig och i förväg given godtgörelse.

Art. 12. Ej må förmögenhetsindragning såsom straff stadgas.

Art. 13. Straffformen borgerlig död är avskaffad; den må icke återinföras.

Art. 14. Religionsfrihet och fri offentlig religionsövning är envar tillförsäkrad liksom frihet att i varje ämne uttrycka sin mening, dock under ansvar för brott, begånget vid utövning av sådan frihet.

Art. 15. Ingen må tvingas på något sätt deltaga i viss trosbekännelses religionsövning eller gudstjänst eller att iakttaga dess helgdagar.

Art. 16. Staten äger icke rätt att ingripa i vare sig tillsättning eller inställning av präster i något religiöst samfund, ej heller förbjuda dem att stå i förbindelse med sina överordnade eller att kungöra deras skrivelser, i sistnämnda fall dock under allmänt gällande ansvar för tryckning och offentliggörande.

Borgerligt äktenskap bör städse ingås före kyrklig vigsel, dock med undantag som, där skäl finnas, må kunna i lag stadgas.

Art. 17. Undervisningen åtnjuter frihet; varje i förväg däremot riktad åtgärd förbjödes; påföljd av brott regleras allenast genom lag.

Offentlig undervisning på statens kostnad regleras ock genom lag.

Art. 18. Pressen är fri; censur må icke någonsin införas; borgen må icke avkrävas författare, utgivare eller boktryckare.

Är författaren känd och bosatt i Belgien, må utgivare, boktryckare eller föryttrare icke ställas till ansvar.

Art. 19. Belgiska medborgare äga rätt att i frid och obebäpnade samlas, under iakttagande av vad i lag må vara stadgadt om utövning av denna rätt, som dock icke må göras beroende av i förväg givet tillstånd.

Denna bestämmelse äger icke tillämpning på sammankomster i det fria, som förbliva helt underkastade laga ordningsföreskrifter.

Art. 20. Belgiska medborgare äga rätt att bilda förening; denna rätt må icke göras beroende av någon i förväg vidtagen åtgärd.

Art. 21. Envar har rätt att till offentlig myndighet framställa petition, undertecknad av en eller flera personer.

Vederbörande myndighet allena äger att framställa petition i samfällighets namn.

Art. 22. Brevhemligheten må icke kränkas.

I lag stadgas, vilka tjänstemän som äro ansvariga för dylik kränkning beträffande brev, som anförtratts åt posten.

Art. 23. Valfrihet råder i fråga om användning av de språk, som nyttjas i Belgien; den må regleras allenast genom lag samt blott beräffande offentlig myndighets handlingar och rättskipningsärenden.

Art. 24. Intet i förväg givet bemyndigande erfordras för talan mot offentlig befattningshavare på grund av någon hans tjänsteåtgärd, undantagandes vad därom är stadgadt i fråga om ministrar.

Nederländernas grundlag:

Art. 7. Ej vare, då någon vill i tryck offentliggöra tankar eller meningar, honom därtill på förhand gifvet tillstånd erforderligt, dock att envar är underkastad ansvar enligt lag.

Art. 8. Enhvar har rätt att, där det skriftligen sker, till behörig myndighet med petition hänvända sig.

Hvarje petition skall vara af sökanden undertecknad. Undertecknande i annans namn må ske allenast med stöd af skriftlig och petitionen bilagd fullmakt.

Samfällighet, som med stöd af lag förefinnes, må till behörig myndighet hänvända sig med petitioner, dock allenast i ärenden, som tillhöra dess fastställda verksamhetsområde.

Art. 9. Förenings- och församlingsrätt är rikets invånare tillerkänd.

Med hänsyn till offentlig ordning må utöfningen af sådan rätt genom lag regleras och begränsas.

Art. 152. Ej må expropriation för det allmännas behof ske, därest icke förut genom lag förklarats, att sådan är af allmänt behof påkallad, och ersättning är, i enlighet med bestämmelser i lag, på förhand gifven eller tillförsäkrad.

I hvilka fall det för expropriation icke erfordras, att denna i nämnda ordning förklarats påkallad, skall genom lag bestämmas.

Bestämmelsen därom, att behörig ersättning skall vara på förhand gifven eller tillförsäkrad, gäller icke, därest vid krig, krigsfara, uppror, eldsvåda eller vattunöd besittningstagande utan uppskof är af behovet påkalladt.

Art. 157. Ej må någon mot sin vilja undandragas den domare, som lag för honom anvisar.

Genom lag bestämmes, huruledes yppad stridighet om administrativ och dömande myndighets inbördes befogenhet skall afgöras.

Art. 158. Ej må någon, i andra fall än lag stadgar, tagas i häkte utom efter förordnande af domare, hvari skälen för den verkställda häktningen äro angifna. Detta förordnande skall vid häktningen eller snarast möjligt därefter delgifvas den person, som det afser.

Genom lag bestämmes formen för sådant förordnande och den tid, inom hvilken enhvar, som blifvit anhållen, skall ställas under förhör.

Art. 159. Att i bostad intränga mot dens vilja, som där bor, är tillåtet allenast i de fall, som lag stadgar, och i kraft af särskildt eller allmänt förordnande af myndighet, som i lag angifves.

Genom lag bestämmas de former, som vid utöfning af sagda befogenhet skola iakttagas.

Art. 160. Brefhemligheten är okränkbar beträffande bref, som anförtrots åt posten eller annan offentlig trafikrättning, utom vid de i lag angifna fall, då domare annorledes förordnar.

Art. 161. Ej må för något brott såsom straff stadgas indragning till det allmänna af den brottsliges hela förmögenhet.

Art. 168. Enhvar äger att med full frihet bekänna sin religiösa tro, dock under förbehåll af skydd för samhället och dess medlemmar vid öfverträdelse af strafflag.

Art. 169. Alla kyrkosamfund inom riket åtnjuta lika skydd.

Art. 170. Bekännare af olika religioner åtnjuta alla samma borgerliga och samhällsliga rättigheter och äga i lika mån tillträde till värdigheter, ämbeten och tjänster.

Art. 171. Hvarje offentlig religionsöfning inomhus och å inhägnad plats är tillåten, dock under förbehåll för nödiga anordningar till tryggnad af allmänt lugn och ordning.

Under samma förbehåll är offentlig religionsöfning utomhus å icke in-

hägnad plats fortfarande medgifven, där sådan för närvarande enligt lag eller förordning må äga rum.

Norges grundlag:

§ 96. Ej må någon dömas utan efter lag eller straffas utan efter dom. Pinligt förhör må icke förekomma.

§ 97. Ej må någon lag med återverkande kraft förbindas.

§ 99. Ej må någon tagas i fängsligt förvar utom i de fall och på det sätt, som i lag stadgas. För obefogat anhållande eller olofligt kvarhållande i häkte äro vederbörande gentemot den anhållne ansvariga.

Regeringen är icke berättigad mot statens medborgare använda militär-makt annorledes, än i den ordning lag stadgar, så framt icke en samlad folkmängd skulle störa den offentliga friden, och den icke genast skingrar sig, sedan de artiklar i landslagen, som angå uppror, blivit av civil myndighet trenne gånger med hög röst upplästa.

§ 100. Tryckfrihet bör finnas. Ej må någon straffas för skrift, av hvad innehåll den vara må, som han låtit trycka eller utgifva, såframt han icke uppsåtligen och uppenbarligen antingen själf visat ohöramhet mot lag eller ringaktning för religion eller sedlighet eller författningsbestämd myndighet eller motstånd gentemot sådan myndighets påbud, eller han sökt därtill för-må andra eller ock mot någon framställt falska och ärekränkande beskyl-ningar. Det är enhvar tillåtet att om statsstyrelsen och om hvilket som helst annat ämne fritt och öppet yttra sig.

§ 101. Nya och varaktiga inskränkningar i näringsfriheten må icke till fördel för någon hädanefter medgifvas.

§ 102. Husrannsakan må icke utom vid fråga om brott äga rum.

§ 103. Fristad tillståndes icke dem, som hädanefter göra konkurs.

§ 104. Jord och lösegendom må ej i något fall anses förbruten.

§ 105. Erfordras för statens behof, att någon till offentligt förfogande af-låter honom tillhörig fast eller lös egendom, bör denne ur statskassan åtnjuta full gottgörelse.

Danmarks grundlag:

§ 73. Folkkyrkans författning bestämmes genom lag.

§ 74. Medborgarne äga rätt att bilda samfund för sådan religionsöfning, som öfverensstämmer med deras tro, dock att därvid ej må läras eller före-hafvas något, som strider mot sedlighet eller offentlig ordning.

§ 75. Ej vare någon pliktig gälda personliga bidrag för utöfning af annan religion, än den han själf bekänner.

§ 76. Från folkkyrkan afvikande trossamfunds förhållanden regleras när-mare genom lag.

§ 77. Ej må någon på grund af sin trosbekännelse kunna utestängas från det fulla åtnjutandet af borgerliga och politiska rättigheter eller kunna un-dandra sig att uppfylla en allmän medborgerlig förpliktelse.

§ 78. Enhvar, som anhålles, skall inom tjugufyra timmar ställas inför domstol. Därest den anhållne icke omedelbart kan försättas på fri fot, skall domstolen genom ett på angifna skäl grundadt beslut, som gifves snarast möjligt och senast inom tre dagar, afgöra, huruvida han skall sättas i häkte, och därest han kan frigifvas mot säkerhet, bestämma dess beskaffenhet eller storlek.

Det beslut, som domstolen meddelar, kan af vederbörande omedelbart och för sig hos högre rätt öfverklagas.

Ej må någon underkastas rannsakningshäkte på grund af förseelse, för hvilken kan såsom straff följa allenast böter eller enkelt fängelse.

§ 79. Hemfriden är okränkbar. Husrannsakan liksom beslag och undersökning af bref och andra handlingar må, där icke lag medgifver särskildt undantag, äga rum allenast på grund af domstols beslut.

§ 80. Äganderätten är okränkbar. Ej må någon kunna åläggas frånträda, hvad honom tillhör, där icke allmänt väl sådant kräfver. Det må ske allenast i enlighet med lag och mot full godtgörelse.

Då ett förslag till lag angående expropriation af egendom blifvit antaget, äger en tredjedel af folketingets ledamöter att senast fjorton dagar eiter förslaget slutgiltiga antagande påyrka, att hemställan om kunglig stadfästelse af detsamma göres, först sedan nya val till folketinget ägt rum, och förslaget blifvit af den därefter sammanträdande riksdagen ånyo antaget.

§ 81. Hvarje inskräkning af frihet eller likhet ifråga om närings utöfvande skall, i mån som den icke är betingad af allmänt väl, genom lag upphävas.

§ 82. Den, som icke förmår själf försörja sig eller de sina, och hvars underhåll icke åhvilas annan, är berättigad till understöd af det allmänna, dock mot att underkasta sig de förpliktelser, som lag härutinnan påbjuder.

§ 83. Barn hvilkas föräldrar sakna förmåga att sörja för deras utbildning, hafva rätt till fri undervisning i folkskolan. Föräldrar eller förmyndare, som själfva sörja för, att barnen åtnjuta en undervisning, som kan jämfärlas med, hvad som i allmänhet erfordras i folkskolan, äro icke pliktiga låta barnen där undervisas.

§ 84. Enhvar äger rätt att i tryck offentliggöra sina tankar dock under ansvar inför domstol. Censur och andra förebyggande anordningar må icke under några omständigheter ånyo införas.

§ 85. Medborgarne äga rätt att utan föregående tillstånd i hvarje lofligt syfte bilda föreningar. Ej må förening kunna genom regeringsåtgärd upplösas. Dock må förening kunna tills vidare förbjudas; men i sådant fall skall talan mot föreningen med yrkande om dess upplösning omedelbart anställas.

§ 86. Medborgarne äga rätt att obehäpnade samlas. Vid offentliga möten äger polis rätt att närvara. Möten under bar himmel må kunna förbjudas, då störande af den offentliga friden kan af dem befaras.

Finlands regeringsform:

II. Finska medborgares allmänna rättigheter och rättsskydd:

5 §.

Finska medborgare äro likställda inför lagen.

6 §.

Varje finsk medborgare vare tryggad enligt lag till liv, ära, personlig frihet och gods.

Medborgarnes arbetskraft står under rikets synnerliga hägn.

Angående expropriation av egendom för allmänt behov mot full ersättning stadgas genom lag.

7 §.

Finsk medborgare äger rätt att vistas i eget land, att här fritt välja bostadsort och att färdas från en ort till en annan, så vitt icke i lag annorlunda är stadgat.

Beträffande finsk medborgares rätt att begiva sig ur landet gäller vad där om är särskildt stadgat.

8 §.

Finsk medborgare äger rättighet till offentlig och enskild religionsövning, så vitt lag eller god sed därigenom ej kränkes, ävensom, enligt vad därom är särskilt stadgat, frihet att utträda ur det religionssamfund han tillhör samt frihet att ansluta sig till annat religionssamfund.

9 §.

Finsk medborgares rättigheter och skyldigheter äro icke beroende därav, vilket religionssamfund han tillhör eller huruvida han tillhör något sådant samfund. Beträffande offentliga tjänster och ämbeten äro likväl gällande de om dem i lag stadgade inskränkningar, intill dess i lag annorlunda stadgas.

10 §.

Finsk medborgare äger ordets frihet samt rättighet att genom tryck utgiva skrift eller bildlig framställning utan att hinder härför må i förväg läggas, så ock rätt att utan föregående tillstånd sammankomma för överläggning i allmän angelägenhet eller i annat lovligt syfte samt att bilda föreningar för fullföljande av ändamål, som ej strida mot lag eller god sed.

Stadganden angående dessa rättigheters utövning utfärdas genom lag.

11 §.

Finsk medborgares hemfrid är okränkbar.

Om förutsättningarna för och verkställandet av husrannsakan stadgas genom lag.

12 §.

Brev-, telegraf- och telefonhemligheten är okränkbar, så vitt ej i lag undantag stadgats.

13 §.

Ej må finsk medborgare dömas av annan domstol än den, under vilken han enligt lag hör.

14 §.

Finska och svenska äro republikens nationalspråk. — — —

16 §.

Vad angående finska medborgares allmänna rättigheter är sagt, utgör icke hinder för fastställande genom lag av sådana inskränkningar, som under krigstid eller uppror samt med avseende å personer i krigstjänst även annars äro nödvändiga.
